

โศภนบัญญัติ ภาคที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ ทรงนิพนธ์

พิมพ์ครั้งแรก

นางทัษิณี สันตนาการกิจ ภรรยา

คุณหญิง กรุงศรีสวัสดิการ วิชา

รองอำมาตย์ตรี ขุนสุภสารพินิจ (นพ ภูมธน) บุตร

พิมพ์แรกในการปลงศพ สมองคุณนายนาวาทรี

หลวงสันตนาการกิจ (โหมก ภูมธน)

พิมพ์ที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓

ส
BQ
1419.5
ป67ส765

โศปสปัญหา ภาคที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ ทรงนิพนธ์

นางทับทิม สอนานนท์ บรรณา

คุณหญิง กรงศรีสวัสดิการ ธิธา

รองขำมาตย์ตรี ขุนศุภสารพินิจ (นพ ภูมะธน) บุตร

พิมพ์แรกในการปลงศพ สนองคุณนายนาวาตรี

หลวงสันตนาการกิจ (โหมก ภูมะธน)

พิมพ์ที่ ๒
พิมพ์ที่ ๓
พิมพ์ที่ ๔
พิมพ์ที่ ๕
พิมพ์ที่ ๖
พิมพ์ที่ ๗
พิมพ์ที่ ๘
พิมพ์ที่ ๙
พิมพ์ที่ ๑๐
พิมพ์ที่ ๑๑
พิมพ์ที่ ๑๒
พิมพ์ที่ ๑๓
พิมพ์ที่ ๑๔
พิมพ์ที่ ๑๕
พิมพ์ที่ ๑๖
พิมพ์ที่ ๑๗
พิมพ์ที่ ๑๘
พิมพ์ที่ ๑๙
พิมพ์ที่ ๒๐
พิมพ์ที่ ๒๑
พิมพ์ที่ ๒๒
พิมพ์ที่ ๒๓
พิมพ์ที่ ๒๔
พิมพ์ที่ ๒๕
พิมพ์ที่ ๒๖
พิมพ์ที่ ๒๗
พิมพ์ที่ ๒๘
พิมพ์ที่ ๒๙
พิมพ์ที่ ๓๐
พิมพ์ที่ ๓๑
พิมพ์ที่ ๓๒
พิมพ์ที่ ๓๓
พิมพ์ที่ ๓๔
พิมพ์ที่ ๓๕
พิมพ์ที่ ๓๖
พิมพ์ที่ ๓๗
พิมพ์ที่ ๓๘
พิมพ์ที่ ๓๙
พิมพ์ที่ ๔๐
พิมพ์ที่ ๔๑
พิมพ์ที่ ๔๒
พิมพ์ที่ ๔๓
พิมพ์ที่ ๔๔
พิมพ์ที่ ๔๕
พิมพ์ที่ ๔๖
พิมพ์ที่ ๔๗
พิมพ์ที่ ๔๘
พิมพ์ที่ ๔๙
พิมพ์ที่ ๕๐
พิมพ์ที่ ๕๑
พิมพ์ที่ ๕๒
พิมพ์ที่ ๕๓
พิมพ์ที่ ๕๔
พิมพ์ที่ ๕๕
พิมพ์ที่ ๕๖
พิมพ์ที่ ๕๗
พิมพ์ที่ ๕๘
พิมพ์ที่ ๕๙
พิมพ์ที่ ๖๐
พิมพ์ที่ ๖๑
พิมพ์ที่ ๖๒
พิมพ์ที่ ๖๓
พิมพ์ที่ ๖๔
พิมพ์ที่ ๖๕
พิมพ์ที่ ๖๖
พิมพ์ที่ ๖๗
พิมพ์ที่ ๖๘
พิมพ์ที่ ๖๙
พิมพ์ที่ ๗๐
พิมพ์ที่ ๗๑
พิมพ์ที่ ๗๒
พิมพ์ที่ ๗๓
พิมพ์ที่ ๗๔
พิมพ์ที่ ๗๕
พิมพ์ที่ ๗๖
พิมพ์ที่ ๗๗
พิมพ์ที่ ๗๘
พิมพ์ที่ ๗๙
พิมพ์ที่ ๘๐
พิมพ์ที่ ๘๑
พิมพ์ที่ ๘๒
พิมพ์ที่ ๘๓
พิมพ์ที่ ๘๔
พิมพ์ที่ ๘๕
พิมพ์ที่ ๘๖
พิมพ์ที่ ๘๗
พิมพ์ที่ ๘๘
พิมพ์ที่ ๘๙
พิมพ์ที่ ๙๐
พิมพ์ที่ ๙๑
พิมพ์ที่ ๙๒
พิมพ์ที่ ๙๓
พิมพ์ที่ ๙๔
พิมพ์ที่ ๙๕
พิมพ์ที่ ๙๖
พิมพ์ที่ ๙๗
พิมพ์ที่ ๙๘
พิมพ์ที่ ๙๙
พิมพ์ที่ ๑๐๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

นางทัชติม สันทนากาการกิจ มอขุระให้เสวกโท พระยา
กรุงศรีสวัสดิการ มาแจ้งความต่อกรมการหอพระสมุดวชิรญาณว่า
จะทำการปลงศพ นายนาวาตรี หลวงสันทนากาการกิจ (โหมท ภูมะธน)
ผู้สามี มีความคร่ำคร่าจะรียพิมพ์หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร
เป็นของแจกในงานศพสักเรื่อง ๑ ขอให้กรมการช่วยเลือกเรื่อง
หนังสือให้ แลได้จัดซื้อประวัติของหลวงสันทนากาการกิจส่งมา ประสงค์
จะให้ลงในคำนำหนังสือนี้ พอปรากฏอยู่เป็นที่ระกุกแก่ญาติมิตร
ของหลวงสันทนากาการกิจ ข้าพเจ้าอุโมทนาต่อความคตินั้น ด้วย
หลวงสันทนากาการกิจเป็นผู้ซึ่งมีคนชอบพอกันเคยกว้างขวาง โดย
เฉพาะในพระบรมวงษานุวงษ์ ดูเหมือนจะไม่มีพระองค์ใดที่ไต่ทรง
คุ้นเคยแล้วจะไม่ทรงพระเมตตาหลวงสันทนากาการกิจ ถึงข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็เหมือนกัน ด้วยหลวงสันทนากาการกิจเป็นผู้ที่มีตำแหน่ง
หน้าที่อันมีโอกาศจะกระทำอุปการะเลี้ยงดูแก่พระบรมวงษานุวงษ์แล
ข้าราชการที่ได้ โดยเสด็จประพาศเกือบจะทุกคราว แลในงานอื่นก็
ยังมีอีกมาก เมื่อพิเคราะห์ดูในข้อความตามประวัติ ยังแลเห็นได้อีก
อย่าง ๑ ว่าหลวงสันทนากาการกิจนี้ เป็นผู้ ๑ ซึ่งได้มีโอกาศรับราชการ
สนองพระเดชพระคุณมามาก ทั้งที่ในพระราชอาณาจักรแลในต่าง
ประเทศ สมควรจะแสดงประวัติไว้ให้ปรากฏ ข้าพเจ้าจึงเก็บเนื้อความ
เรียบเรียงไว้ดั่งต่อไปนี้

ประวัติหลวงสันตนาการกิจ

หลวงสันตนาการกิจ ชื่อโหมท ภูมะธน เกิดในรัชกาลที่ ๕
 เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๓๐ ขึ้น ๓ ค่ำ บัวออก จุลศักราช ๑๒๒๒
 พ.ศ. ๒๔๐๓ สกกลเป็นตำรวจ จึงอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวังมา
 แต่เด็ก ได้ศึกษาหนังสือไทยในสำนักพระยัญญโกศล (อ่วม)
 วัตรราชบุตร จนอายุ ๑๘ ปี สมักระับราชการในทหรรนำ ได้เป็น
 ทาานายสืบ ครั้นเมื่ออายุครบอุปสมบท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ อุปสมบท
 ในสำนักสมเด็จพระวันรัตน์ (ทัย) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระองค์เจ้า
 อรณนิภาคุณากรณเป็นพระกรรมวาจา อยู่วัตรราชบุพิธ & พรพษา
 จึงลาสิกขาบทยออกมารับราชการตามเดิม ย้ายมารับราชการใน
 กรมทหารลือมวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร
 เป็นนายร้อยตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นนายร้อยโท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕
 ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ ย้ายสังกัดจากกระทรวงกลาโหม ไปรับ
 ราชการในกระทรวงทหารเรือ คงมีศเป็นนายร้อยโท จน พ.ศ. ๒๔๓๘
 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนชั้นเป็นนายร้อยเอก แลต่อมาถึง
 พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ เป็น
 หลวงสันตนาการกิจ แลได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนยศชั้น
 เป็นชั้นปลัดกรม อันเทียบตรงกับยศนายนาวาทร์ในบกนี้ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๔๕

หลวงสันตนาการกิจได้รับราชการในตำแหน่งพนักงานกองเรือ
 ข้าราชการอยู่ในกระทรวงทหารเรือ ๖ ปี ต่อมาเป็นตำแหน่งในยศกษัตริย์

ทหารเรืออีก ๑๔ ปี มีความทูลลาพิจิตรออกจากหน้าที่ราชการประจำ
รับพระราชทานเบี้ยบำนาญแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา

เมื่อในรัชกาลที่ ๕ หลวงสันตนาการกิจ ได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยาม ภาติการณชั้นที่ ๕ เหรียญ
รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕ เหรียญราชรุจิทอง เหรียญจักรมาลา เหรียญ
ราชินี และเข็มเสด็จประพาศยุโรป ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้พระราช
ทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๕

ในเวลาหลวงสันตนาการกิจรับราชการอยู่ในกรมทหารเรือ
ได้ตามเสด็จประพาศทุกเที่ยว ที่เวนนอย ที่สำคัญนั้น เมื่อในรัชกาล
ที่ ๕ ได้ตามเสด็จประเทศชวาทั้ง ๒ ครั้ง และได้ไปตามเสด็จ
ประพาศยุโรป เมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ ครั้งแรกด้วย

หลวงสันตนาการกิจได้ขั้ขิม วิชาหลวงสุนทรโกษา (จาก
คุ่มเกษ) เป็นภรรยา มีบุตรรับราชการอยู่คน ๑ คือ รองอำมาตย์ตรี
ขุนศุภสารพินิจ (นพ ภูมะธน)

หลวงสันตนาการกิจ เจ็บป่วยทูลลาพิจิตรมาช้านาน ถึงแก่กรรม
เมื่อฉวันเสาร์ที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ คำฉนวนอายุได้ ๕๗ ปี สิ้น
เนื้อความในประวัติเพียงเท่านั้น

เรื่องหนังสือซึ่งจะพิมพ์แจกในงานศพหลวงสันตนาการกิจ
ข้าพเจ้าได้เลือกเทศนาเรื่องโสฬสขั้ญหา ของสมเด็จพระสังฆราช
ฉั้ราชประคิษฐ์ ส่วนภาคที่ ๓ ให้พิมพ์ตามประสงค์ เทศนา
โสฬสขั้ญหานี้ ๑๘ กัฉฉั้ด้วยกัน แบ่งพิมพ์เป็น ๖ ภาค

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยวัดถกถกถกถก ๑ อธิคมมาธวขุญหากถกถก ๑
คิสสเมตเตยมาธวขุญหากถกถก ๑ รวม ๓ ถกถก ได้พิมพ์แจก
ในงานศพหม่อมราชวงศ์หญิงคาค ปาลกวงศ์ ฌกรุงเทพ เมื่อ
เดือนมีนาคม ปีมเสง พ. ศ. ๒๔๖๐ แล้ว

ภาคที่ ๒ ว่าด้วยปุณณมาธวขุญหากถกถก ๑ เมตคคฺ—
มาธวขุญหากถกถก ๑ โสตกมาธวขุญหากถกถก ๑ รวม ๓ ถกถก
หลวงนนทพรคพลานุสิขุ (ช่วน เอกะโรหิต) พิมพ์แจกในการ
ปลงศพนายแดง เอกะโรหิต ผู้บิทา กำหนดในเดือนเมษายน ปีมเม็ย
พ. ศ. ๒๔๖๑ นี้

ภาคที่ ๓ เล่มนี้ ว่าด้วยอุปสัวมาธวขุญหากถกถก ๑ นันท—
มาธวขุญหากถกถก ๑ เหมกมาธวขุญหากถกถก ๑ รวมเทศนา ๓ ถกถก

เทศนาของสมเด็จพระสังฆราช บัณฑิตย่อมนับถือว่าเป็น
หนังสือแต่งก็อย่างเอกมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ถกถกนั้นว่าควรเป็นแบบอย่าง
ทั้งในทางถ้อยคำ แลในทางปฏิภาณโวหาร เป็นของที่ซอซ่าน
อยู่ทั่วกัน คงจะพอใจของท่านทั้งหลายที่จะได้รับสมกเล่มนี้ไปอ่าน

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณคณูญรายี ซึ่งภรรยาแลบุตรธิดา
ได้ช่วยกันบำเพ็ญในการปลงศพสนองคุณหลวงสันตนาการกิจ กับทั้ง
ที่ได้พิมพ์เทศนาเรื่องนี้ให้ปรากฏแพร่หลายด้วย

อุภัยงพฟทพ.

สภานายก

หอพระสมุทวชิรญาณ
วันที่ ๑ เมษายน พ. ศ. ๒๔๖๑

โศภนบัญญัติปารายนวรรค

๒ อุปสั้วมาณวบัญญัติ

นมัตถุ สุกตัสส

เอโก อหิ สักก มหันทโมฆิ อิจจาขัสมา อุปสัโว
อนิสสิโต โน วิสทามิ ทาริคุ อารัมมณิ พุทธิ สมนันตจักขุ
ยนิสสิโต โอมมิมิ ทเวยยิ

อาภิณฺญิณฺญํ เปกฺขมาโน สติมา อุปสัวาติ ภควา
นัตถติ นิสฺสาช ทรสฺส โอมิ กาเม ฆพาย วิโรโต กถาหิ
คณฺหคชยิ รัตตมหารูปัสส ๑ ล ๑

อิตถกคตัสส น ปมาณมัตถิ เยน น วิชชํ ทํ ทัสส นัตถิ
สัพเพสฺส อิมเมสฺส สมฺหเตสฺส สมฺหตา วาทปถายิ สัพเพติ

อนสนธิ พระธรรมเทศนา มีบุพพาปรสั้วเนองตามลำดับแห่ง
บัญญัติมา บัณฑิตจะได้วิสันนา ในอุปสั้วมาณวบัญญัติคำรบ ๖ คำเนือรความ
ว่า เมื่อโธตกมาณพทูลถามบัญญัติ ได้สั้วคัยแล้วบรรลธรรมมาภิสมัย
กัษั้วทั้งบริวารประคิษฐานในเอหิภิกขุอุปสมบทเส็วณั้นแล้ว เมื่อพร้อม
กาลสมัยอินทริยสามารถเป็นช่องแห่งประจลาโองาคของอุปสั้วมาณพ
แล้วจึงอุปสั้วมาณพผู้ได้บรรลอาภิณฺญายคนสมาขั้วติ ไม่หยั้วทรวาย
ว่าอาภิณฺญายคนสมาขั้วติเป็นนิสั้วขของตน เมื่อจะทูลถามถึงอารมณ
เป็นเครื่องอาคริยขั้วมโอมะหั้วงอันล็ก จึงกล่าวคาถาเริ่มบัญญัติว่า

โสฬสขัณฺฑปารายนวรรค

“เอโก อหิ สักก มหันทโมโข อนิสฺสโต โน วิสทมิ
 ทาวีติ” ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบรรพชาแต่สักกะตระกูลกระษัตริย์ แล
 ยวิบริณด้วยอริยทรัพย์อริยรัตน์ แลสามารถด้วยเพียรพยายามไม่
 สิ้นหวนวาท จึงทรงพระนามว่า สักกขรมโลกนาถ มนุญฺยอนาคา
 ริกรัตน์ ข้าพระองค์ผู้เดียว ไม่อาศรัยบุคคลหรือธรรมไม่อาจข้าม
 ไชยะหวังใหญ่ได้ “อริมฺมณฺ พุทฺธิ สมนฺตจักขุ ยํ นิสฺสโต
 โขมมิมิ ตเรยฺยํ” ข้าแต่พระองค์ผู้ประกอบด้วยสมันตจักขุ คือ
 พระสัพพัญญุตญาณ ขอพระองค์จงบอกจงแสดงอริมณฺที่หน่วงที่
 อาศรัยแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์พึงอาศรัยสิ่งใดจึงจะข้ามไชยะ
 นี้ได้

เนื้อความตามนิทเทสนัยว่า ข้าพระองค์ผู้เดียว บุคคลหรือ ๆ
 ธรรมเป็นเพื่อนสองของข้าพระองค์ไม่มี ข้าพระองค์ไม่ได้อาศรัย
 ชึ่งบุคคลหรือชึ่งธรรมอันใดแล้ว ไม่สามารถเพื่อจะข้ามไชยะอัน
 ใหญ่ คือ กามไชยะ ภวไชยะ ทิฏฐิไชยะ อวิชชาไชยะได้ ข้าแต่
 พระองค์ผู้ประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ทรงทราบสรรพธรรมทั้ง
 เห็นรูปด้วยจักขุ ข้าพระองค์อาศรัยแล้วชึ่งบุคคลหรือ ๆ ชึ่งธรรม
 ใดเล่า จะพึงข้ามล่วงไชยะนี้ได้

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ เมื่อพระองค์จะทรงแสดงชึ่ง
 อากิญจัญญายตนะ ที่อุปสัวมาณพได้บรรลุแล้วนั้นแล เป็นที่อาศรัย
 เป็นหนทางเครื่องออกไปอันยิ่งแก่อุปสัวมาณพนั้น จึงตรัสพระคาถา
 พยากรณ์ตามควรแก่คำถามว่า

อุปสั้วมาณขั้วญา

“อาภิณั้วณั้วณั้ว เปกั้วขมาโน สติมา นัฏถิติ นิสั้วถาย ทวัสสั้ว
โธณั้ว” ทูกรอุปสั้วระ ท่านจงเพ่งซึ่งอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติเป็นผู้มี
สติเถิก ท่านจงอาศรัยอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติ อันเป็นไปว่าไม่มี
กั๊งนั้วเป็นอารมณ์แล้ว จงขั้วมซึ่งโธณะเถิก

“กาเม ปั้วหยา วิโรโต กถาหิ ตัณหิ กั๊ขั้ว วัฏตมทหาลั้วขั้วสั้ว”

ท่านจงละเสียซึ่งกามทั้งหลาย เว้นวิเศษเว้นชากจากความสงสัยทั้งหลาย
จงเห็นเฉพาะซึ่งพระนฤพานเป็นทสันแห่งตัณหาอยู่ทุกคืนทุกวันเถิก

ในคาดานัฏที่พระองค์ทรงสั่งสอน ให้เพ่งอาภิณั้วณั้วณั้วตน
สมายัฏติเป็นเครื่องขั้วมโธณะนั้น ทวัสสั้วเทศนาตามควรแก่อุปสั้วมาณพ
อันได้ขั้วบรรลุอาภิณั้วณั้วณั้วตนแล้วนั้น แท้จริง อุปสั้วมาณนั้นเป็น
สมายัฏติคาลั้วบุคคล ได้ขั้วบรรลุอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติแล้ว ไม่หยัั้ง
ทรวายว่าอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏตินั้นเป็นท้อาศรัยของเรา พระผู้ทรง
พระภาคย์เจ้าทรงทรวายอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏตินั้น เป็นท้อาศรัย
เป็นทางที่จะออกไปจากทกขั้วอนั้วยัง จึงทวัสสั้วสอนว่า “อาภิณั้วณั้ว
เปกั้วขมาโน สติมา” ท่านพึงพิจารณาซึ่งอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติ
คั้วรงสติให้มันกั๊งนั้ว ท่านเข้าสู่อาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติ ออก
จากสมายัฏติแล้วพิจารณาธรรม คั้วอิจิตรแลเจตสิกทั้งหลายอันเถิก
แล้วในสมายัฏตินั้น โดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นทกขั้วเป็นโรคเป็นสรวเป็นตัน
คั้วรงสติระลึกในอารมณ์ที่ควรระลึก อาศรัยอาภิณั้วณั้วณั้วตนสมายัฏติ
ทำสมายัฏติอันเป็นไปว่า “นัฏถิกิณั้วจิ ะ วัณั้วมิณั้วนั้วอัยหนั้วง ะ” กั๊งนั้ว
นั้นเป็นอารมณ์ ให้วัณั้วสนาเป็นไปโดยไตรลั้วกั๊ษณานั้วสนานั้วญาณ

โสฬสขัณฑ์หาพยาชนวรรค

พิจารณาสังขารโดยสามัญลักณะทั้งสาม คือความเป็นธรรมไม่เที่ยง แลเป็นทุกข์เป็นอนัตตา อันกล้าเป็นยถาภูตญาณทัสนะ รู้เห็นตามความเป็นจริงอย่างไรแล้ว ฟังขำมโธณะหวังอันลึกเกิด อนึ่งท่านฟังละวัตถกามกิเลสกามทั้งหลายเสียให้สิ้น ฟังเวณวิเศษเวณชาดจากกถกถา ความสงสัยทั้งหลาย ฟังเห็นเฉพาะ ฟังพิจารณาซึ่งธรรมเป็นต้นแห่งคณหา ทำพระนิพพานให้เห็นชัดตลอดคณแล้วอันเกิด

พระผู้ทรงพระภาคย์ทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐุธรรม แก่อุปสิ่วมาณพด้วยพยากรณาสัตถ์นี้

บัดนี้ อุปสิ่วมาณพได้สดับขัณฑ์หาพยากรณาสัตถ์รสสอนฉนั้นแล้ว เป็นผู้เห็นพร้อมซึ่งกามทั้งหลายที่ตนละเสียแล้ว ด้วยอำนาจแห่งวิกขัมภณนั้น จึงกราบทูลด้วยพระคาถาว่า

“ สัพเพสุ กามเมสุ โย วิตราโค อากิญจัญญู นิสสิโต หิควัมัญญู ” บุคคลผู้ใดมีราคะอันปราศไปแล้วในกามทั้งหลายทั้งปวง ละเสียซึ่งสมาบัติทั้ง ๖ อันมีในเบื้องต่ำ อาศรัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ “ สัญญาวิโมกซ์ ปรเม วิมุตโต ” น้อมลงในสัญญาวิโมกซ์ คือ อากิญจัญญายตนสมาบัติอย่างยิ่ง “ ติฏฐู นุ โส ตัตถ อนานายายี ” บุคคลผู้นั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ฟังตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนพรหมโลกนั้นแลหรือ

โดยอธิบายในนิทเทสว่า สัญญาสมาบัติทั้ง ๗ ท่านกล่าววว่า สัญญาวิโมกซ์ วิโมกซ์ คือ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เป็นยอดแห่งสัญญาสมาบัติทั้งหลายนั้น ประเสริฐพิเศษสูงสุดกว่าสมาบัติ

อุปสั้วมาณวัชฎา

ทั้ง ๖ นั้น บุคคลผู้น้อมลงในอาภิญญัญญาตนสมาบัตินั้นแล้วไม่
หวั่นไหวไม่เสียมสูญ พึงตั้งดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นแลหรือ

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ เมื่อจะอนุญาตฐานะที่ต้งของบุคคล
ผู้บรรลวอาภิญญัญญาตนสมาบัติในพรหมโลกนั้น มีกาลกำหนด๖หมื่น
กัลป์เป็นที่สุด จึงตรัสพยากรณ์ด้วยพระคาถาที่ ๓ ว่า “สัพพะสุ กามาสุ
โย วิตราโค” บุคคลผู้ใดมีวาระอันไปปราศแล้วในกาลทั้งหลาย
ทั้งปวง อาศรัยอาภิญญัญญาตนสมาบัติตั้งเดี่ยว ละล่วงสมาบัติ
เบื้องต่ำทั้ง ๖ เสีย น้อมลงในสัญญาวิโมกข์ คืออาภิญญัญญา
ตนสมาบัติแล้ว บุคคลผู้นั้นพึงตั้งอยู่ในอาภิญญัญญาตนภูมินั้น
ตลอด ๖ หมื่นกัลป์ ไม่หวั่นไหวไม่อันตรธานไม่เสียมสูญแล้ว

อุปสั้วมาณพไตส์คัยฐานะที่ต้งในอาภิญญัญญาตนภูมิ ของ
อาภิญญัญญาตนลาภียบุคคลนั้นแล้ว เมื่อจะทูลถามซึ่งความที่บุคคล
นั้นเป็นผู้ยังยืนอยู่เสมอทุกเมื่อ แลเป็นผู้ขาดสูญในเบื้องบน โดย
สัสตตะวาทแลอจเจทวาท จึงกราบทูลว่า “ติฏฐเฐ เจ โส ทัตถ
อนานายายี ปุคัมมยิ วัสสันน สมันตจิกขุ” ข้าแต่พระองค์ผู้ประกอ
บายสมันตจิกขุ ถ้าหากว่าบุคคลผู้บรรลวอาภิญญัญญาตนสมาบัตินั้น
พึงตั้งอยู่ในอาภิญญัญญาตนภูมินั้นไม่หวั่นไหวไม่อันตรธาน สันย
ทั้งหลายแม้นมากไซ้ “คัตถเว โส สติสียา วิมุตโต” บุคคล
ผู้น้อมลง ยังความเป็นผู้เข่นยังยืนอยู่ในอาภิญญัญญาตนภูมินั้นเทียว
บุคคลนั้นเป็นผู้พ้นรอบจากทุกขทั้งหลายต่าง ๆ ถึงซึ่งความเป็นผู้
เข่นเป็นผู้เที่ยงไม่แปรปรวน ตั้งอยู่เสมอในพรหมโลก อาภิญญ

โสฬสบัญญัติหาปาบายนวรรค

บัญญัติตนนั้นเทียว วิญญาณของบุคคลมีประการอย่างนั้น พึง
ชาติสัญญาในอาภิวินิจฉัยตนนั้น หรือปฏิสนธิวิญญาณพึงเกิดใน
กามธาตุรูปธาตุอรูปธาตุอีก อุปสัณฺหาณพหุลกามซึ่งความเป็นผู้เที่ยง
แลเป็นผู้ชาติในเบื้องบน ของบุคคลผู้บรรลุนิเวศน์บัญญัติ
ด้วยประการนั้น

ถ้าภยันั้นสมเด็จพระพุทธทรงพระภาคย์ หลีกเลี้ยงเสียซึ่งสัตส
ทบาทแลอุเฉทบาททั้งสอง เมื่อจะทรงแสดงซึ่งอนุปาทาปรินิพพาน
ของอริยสาวกผู้เข้าถึงบรรลุนิเวศน์บัญญัติ แก่อุปสัณฺหาณพ
นั้น จึงตรัสพระคาถาว่า “อจฺจึ ขถา วาตเวเคน จิตฺตา อิตฺถิ
ปเลทึ น อเปติ สจฺจึ เหว มฺนิ นามกายา วิมุตฺโต อิตฺถิ ปเลทึ
น อเปติ สจฺจึ” เปลวเพลิงอันกำลังลมซัดพัดไปแล้ว ย่อมปลิวไป
ถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่ย่อมไม่ถึงซึ่งอันนั้นฉันใด ท่านผู้เป็นมันพินวิเศษ
แล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่ไม่ถึงซึ่งอันนั้นฉันนั้น
คำว่า “วาตา” ลมทั้งหลายทั้งนั้น โดยปริยายในนิทเทสว่า ลม
มาแต่ทิศบูรพา แต่ทิศปรมาจีน ลมมาแต่ทิศอุดรแลลมมาแต่ทิศ
ทักษิณ ลมทั้งสี่ ลมไม่มีลมนั้น ลมเย็นลมร้อนลมอ่อนลมกล้าแรง
ลมเวรัมภวาตพัดแต่ถิ่นขึ้นไปโยชน์หนึ่ง ลมพัดแต่ปีกสัตว์ ลมพัด
แต่ขี้ครก ลมพัดแต่ใบตาล ลมเกิดแต่พัด เปลวเพลิงอันกำลัง
ลมทั้งหลายนั้นพัดไปแล้ว ย่อมถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่ ย่อมคืบส่งข
ร้างไป ย่อมไม่ถึงซึ่งอันนั้นไม่ถึงซึ่งไฉนว่าเปลวเพลิงไปแล้ว
ยังทิศโน้น ๆ ทั้งนั้นฉันใด บุคคลผู้บรรลุนิเวศน์บัญญัติ

อุปถัมภ์มาดวญญา

เป็นเลขมนั้น เป็นผู้พันวิเศษแล้วจากรูปภายในก่อนโดยปรกติ ให้มรรคที่ ๔ เกิดขึ้นในสมาธินั้น เป็นผู้พันวิเศษแล้วจากนามกายอีก เพราะความที่แห่งนามกายท่านได้กำหนดรู้แล้ว เป็นอกุโถภาควิมุตติ พันวิเศษแล้วจากส่วนสองด้วยส่วนสอง เป็นขีณาสวอรหัตต์ ถึง ซึ่งอันไม่ตั้งอยู่คืออนุปาทาปรินิพพาน ไม่ถึงซึ่งอันนี้ว่าเป็นภริษัตริย์ หรือพราหมณ์เป็นคนฉันนั้น

บัดนี้อุปถัมภ์มาดวญญาได้สัจด้วยอุปถัมภ์พยากรณ์พุทธภาสิตแล้ว ไม่ กำหนดเหนือความแห่งพุทธภาสิตนั้นได้ โดยอบาย จึงกราบทูลถาม ด้วยพระคาถาว่า “อัสถังคโค โส อุต วา โส นัตถิ อทาหุ เว สัสสตียา อโรโค” ท่านผู้บรรลุดาภิเษกัญญาคนนั้น ถึงซึ่ง อัสถังคคไป หรือบุคคลนั้นด้วยขาดสูญไป หรือเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความเป็นผู้เที่ยงมีเสมมทุกเมื่อ ผู้นั้นมีความไม่แปรปรวนเช่น ธรรมคา “คัมเม มุนิ สาธุ วียากโรหิ” ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น มุนีนาถนักปราชญ์อันประเสริฐ ขอพระองค์จงพยากรณ์ความข้อนั้น ให้สำเร็จประโยชน์แก่ข้าพระองค์เถิด

“ตถาหิ เต วิทิตो เอส ธีมโม” เพราะว่าธรรมอัน ประเสริฐนั้น พระองค์ได้รู้แจ้งแล้ว พระองค์ตรัสรู้แจ้งประจักษ์ แล้วทุกประการ

สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ผู้ทรงพระภาคย์ เมื่อจะทรงแสดง ซึ่งความที่พระขีณาสพบุคคลนั้น อันบุคคลไม่พึงกล่าวด้วยประการนั้น

โศฬสัชฌายาพยากรณ์วรรค

จึงตรัสพระคาถาว่า “อัสถังคคัสส นียฺมาณมัตถิ เยน น วิชฺช ตํ
 คัสส นัตถิ สัพเพสุ อิมํเมสุ สมุหเตสุ สมุหตา วาทยายี สัพเพ”
 สิ่งสภาพเป็นประมาณของพระขีณาสพอันอัสถังคคคัยแล้ว ย่อมไม่มี
 บุคคลทั้งหลายจะพึงกล่าว ท่านนั้นคัยกิเลสใด กิเลสนั้นของท่าน
 นั้นไม่มี อกรรมทั้งหลายมีขึ้นอันเป็นต้น อันพระขีณาสพถอนขึ้น
 พร้อมแล้ว แม้ทางแห่งวาทะที่บุคคลพึงกล่าวทั้งปวง พระขีณาสพ
 ถอนขึ้นพร้อมแล้ว

ความอธิบายในนิทเทสว่า พระขีณาสพอรหันต์ ถึงซึ่งอัสถังคค
 คัยแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว สิ่งสภาพอัน
 เป็นประมาณ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมไม่มี
 แม้บุคคลจะแสวงหาก็กหาได้คงประสงค์ไม่ รูปประมาณเป็นต้นนั้น ท่าน
 ละเสียพร้อมแล้ว ตักขินพร้อมแล้ว ท่านเผาเสียด้วยเพลิง คือ ญาณ
 แล้ว บุคคลทั้งหลายจะพึงกล่าวท่านนั้น ด้วยวาทะโทสะโมหะมานะ
 ทิฏฐิ ว่าท่านเป็นผู้กำหนดเป็นผู้ประทุษร้าย เป็นผู้หลงผู้มีมานะ
 แลทิวฐิทั้งนี้ ๆ เป็นต้น หรือพึงกล่าวพึงแสดงด้วยเหตุปัจจัยใด ๆ เหตุ
 ปัจจัยนี้ ๆ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ขีณาสพนั้น เมื่อขึ้นและอายตนะ,
 แลธาตุ, คติ, อูปยัตติ, ปฏิสันธิ, ภพ, สังขาร, วิญญะ. ท่านถอนเสียสิ้น
 แล้ว ตักขาแล้ว มีอันไม่ยังเกิดต่อไปเป็นกรรมคา วาทะอันเป็น
 คลองเป็นทางที่จะกล่าวด้วยกิเลสแลขันธแลอภิสังขาร ท่าน
 เพิกถอนละสละวางเสียสิ้นทุกประการไม่มีในสันดานของท่านแล้ว

อุปถัมภ์มาถว้ญหา

“นิฐฐาเปสิ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ ให้เทศนาขลง
ด้วยนิญญ คือ พระอรหัตต์ ทรงพยากรณ์แก้อุปถัมภ์มาถว้ญหาโดยโลกุตตระ
สุญญตาแล้วคนี้

ในนิทเทศแลอัฐฐกถาแสดงไว้ว่า เมื่อขเทศนาลง อุปถัมภ์มาถว้ญหา
กับศิษย์พินหนึ่งบรรลุดุอาสวัคชัยอรหัตตผล ดำรงในเอหิภิกขุอุปสมบท
นึ่งประณมกรนมัสการพระโลกนาถ ประกาศให้เทพตามนุษย์
ทรวาพระผู้มีพระภาคย์เป็นพระศาสดา ข้าพระองค์เป็นสาวก ๆ คนี้
สัคควอนทมิฉินทโยคาริยาเป็นนึ่งกับอุปถัมภ์มาถว้ญหานั้น ก็ยังเกิด
ธรรมจักขุบรรลุลอกุตตระธรรมเพียงเสขภูมิ ตามขพพูนีสัยแล
บุรพาธิการแต่ปางหลังหลายพินคน โดยอินทวิยสามารถแห่งคน ๆ
ณสถานมณฑลทังธรรมเทศนาข้ญหาพยากรณ์น เหว่ ก็มค้วย
ประการคนี้ ฯ

ขอุปถัมภ์มาถว้ญหาท ๖

๗ นันทมาถนวปญหา

นมัตถุ สุกตัสส

สันติ โลกเ มนโย	อิัจจาัยสมา นันโต
ชนา วัตันติ ตยิทํ กถัส	ญาญญปชันนํ มุนิ โน วัตันติ
อูทาทุ เว ชิวิเณนปชันนํ	

น ทิฏฐิยาน สุกิยาน ญาเณน มุนินนันท กุสลา วัตันติ	
วิเสนิกัตถวา อนินชา นิราสา	จวันติ เข เต มนโยติ พรมิ

เขเกจิเม สมนพพวาทิมณาเส	อิัจจาัยสมา นันโต
ทิฏฐิสฺสเตนายิ วัตันติ สฺทถิ	สิลพฺพเตนายิ วัตันติ สฺทถิ
อนกรูเปณ วัตันติ สฺทถิ	กัจจิสฺส เต ภควา ตตถ ยตา จวันตา
อตารุ ชาติญฺจ ชรญฺจ มาริส	ปุจฺจามิ ตํ ภควา พฺรหฺมิ เม ตํ

เขเกจิเม สมนพพวาทิมณาเส	นันทาติ ภควา
ทิฏฐิสฺสเตนายิ วัตันติ สฺทถิ	สิลพฺพเตนายิ วัตันติ สฺทถิ
อนกรูเปณ วัตันติ สฺทถิ	กิญฺจาัย เต ตตถ ยตา จวันติ
นาตวรฺสฺส ชาติชวันติ พรมิติ	

เขเกจิเม สมนพพวาทิมณาเส	อิัจจาัยสมา นันโต
ทิฏฐิสฺสเตนายิ วัตันติ สฺทถิ	สิลพฺพเตนายิ วัตันติ สฺทถิ
อนกรูเปณ วัตันติ สฺทถิ	เต เจ มุนิ พฺรหฺมิ อโนชตติณเณ
อดโก จรหิ เทวมนุสฺสโลกเ	อตาริ ชาติญฺจ ชรญฺจ มาริส
ปุจฺจามิ ตํ ภควา พฺรหฺมิ เม ตํ	

นันทมาถวขุญหา

นาหิ สัพเพ สมนพรหิมนวาเส นันทาติ ภควา

ชาติชราย นิวาติ พรหมิ เยสสิ ทิฏฐิว สุตํ มคิ วา

สลิปพคิ วายิ ปหาย สัพเพ อนนกรขุมขิ ปหาย สัพเพ

คณหิ ปริญญาย อนาสวา เข เต เว นรา โขมคินคณาติ พรหมคิ

ยคินจะไควิสัชชานาในนันทมาถวขุญหาคำรบ ๗ มีความว่า

อุปสิวมาถพกรายทูลถามขุญหาแล้ว ไคยรรลุธรรมภาสิสมัยกับทั้ง

บริวารประคิชฐานในเอหิภิกขอุปสมบทเสร็จแล้ว พรหมกาลสมัย

อินทริยสามารถ เป็นช่องปัจฉาโอกาสของนันทพรหมมาถพ นันท

มาถพเมื่อจะทูลถามขุญหา ให้พระองค์ทรงแสดงมนุคคณผู้ริจริง

ในโลก จึงกล่าวพระคาถาว่า “สันคิ โลเก มนโย ชนา วทันติ คยทิ

กคสิ ญายูปขันนั มนินโน วทันติ อทาหเว ชิวเณอุปขันนั” ข้าแต่

พระผู้ทรงพระภาคย์ ชนทั้งหลายย่อมกล่าวอวยว่าท่านผู้เป็นมนทั้งหลาย

มีในโลกนี้ ชนทั้งหลายมากกล่าวขยคคณว่าเป็นมนนันนคยอย่างไร

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวขยคคณอันเขาดัง ดันประกอบคยญาณว่า

เป็นมนนี้ หรือกล่าวขยคคณอันเขาดังคยความเป็นอยู่ว่าเป็นมนนี้

เนื้อความทันทมาถพทูลถามนนี้ว่า มีอยู่ท่านผู้เป็นมนนี้

ทั้งหลายในโลก คือ อาชีวภคินครนคชฎิลคยสทั้งหลาย ชนทั้งหลาย

ต่างโดยชาติคคณระษัตริยพรหมณเวสสชาติ ต่างโดยเพศคคณคฤหัสถ์

บรรพชิต ต่างโดยอุปบัติคคณเทพคตามนุษย์ มาหมายเขาชงชน

ทั้งหลายมีอาชีวภคแลนคินครนคเป็นคคณนนี้ กล่าวอ้างเรียกคคณว่าเป็น

มนในโลก ชนทั้งหลายมีคคณระษัตริยเป็นคคณนนี้มากกล่าวขยคคณนนี้

ว่าเป็นมนคคณอย่างไร คยคคณสมากมอไรหนอ มากกล่าวขยคคณ

โสฬสขัณฑ์หาปารายนวรรค

ผู้ประกอบด้วยญาณคือสมบัติ ๘ แลอธิญาณ ๕ หรือกล่าวบุคคลอื่นประกอบตามความเป็นอยู่อันเศร้าหมองด้วยความปฏิบัติในทางทุกกรกิริยาอย่างยังมีประการต่าง ๆ ว่าเป็นมุนีแล้ว

“อติสัส ภควา ทํ ทคิยยี ปฏิกขิยิตวา มุนี ทัสเสโนโต”
 ลำคายนันสนมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ เมื่อจะห้ามความตรึกความเห็นแม้ทั้ง ๒ ของนันทมาณพนั้น จะแสดงบุคคลผู้เป็นมุนีทรงโมเนยบุคคลในชั้นมวินยนี้ จึงตรัสพระคาถาเป็นลำคยว่า “น ทิฏฐิยา น สุตินา น ญาเณน มุนิน นันต กุสลา วทนตี วิเสนิกัตวา อนินมา นิราสา จรันทิ เย เต มุนโยติ พริมิ” กุณรันทมาณพ บัณฑิตยชาติผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวสรรเสริญบุคคลว่าเป็นมุนีด้วยความเห็นแลความฟังด้วยญาณคือสมบัติ ๘ เลย บุคคลผู้ใดมาทำเสนามารให้ปราศไป ไม่มี ความทุกข์ลวงความปรารถนาแล้ว นักปราชญ์ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวบุคคลเหล่านั้นแล้วว่า เป็นมุนี เราผู้ตถาคตย่อมกล่าวอยู่อย่างนี้

ความอธิบายในนิทเทสว่า “กุสลา” บุคคลผู้ฉลาดทั้งหลายนั้นคือฉลาดในชั้นธแลอายตนะแลธาตุฉลาดในปฏิเจตมุปบาทธรรมแลโพธิปักขิยธรรมเป็นต้น บุคคลผู้ฉลาดทั้งหลายนั้นย่อมไม่กล่าวซึ่งบุคคลผู้เข้ถ้งมาตามพร้อมแล้วด้วยสติความหมกจกด้วยการเห็นแลการฟังแลด้วยญาณคือสมบัติ ๘ ว่าเป็นมุนี ซึ่งว่า “วิเสนิกัตวา” บุคคลเหล่าใดมาทำเสนามารให้ปราศไป ไม่มีทุกข์ไข้ใจ ไม่มี ความหวังความปรารถนานั้น อะไรเป็นเสนาแห่งมารเล่า

ทุจริตในไตรทวาร แลวาระ ไทสะ โมะหะ แลโกหะ อุปนาหะ
 จนถึงมทะปมาทะ แลอกุสลาภิสังขาร ล้วนเป็นเสนามารทั้งสิ้น
 จริงอยู่ คำนี้พระผู้ทรงพระภาคย์ได้ตรัสแล้วแก่มารว่า “กามา เท
 ปฐมา เสนา” เรากล่าวว่ากามเป็นเสนาที่ ๑ ของท่าน อรติ ความ
 ไม่มียินดีเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน ความอยากความกระหายเป็นเสนา
 ที่ ๓ ของท่าน คติหาเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน ถิ่นะมิทธะเป็นเสนาที่ ๕
 ของท่าน ความขลาดความเป็นผู้ขลาดเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน วิจิฉิฉา
 เป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน มิกชะความลบลหฺลุ ถิ่นะความกระ้าง
 เป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน ลากสักการแลความสรรเสริญความยกตน
 กล่าวครอบงำท่านผู้อื่น เหล่านี้เราก็กล่าวว่าล้วนเป็นเสนาของท่าน
 ทั้งสิ้น ผู้ไม่แกล้วกล้าแล้ว ย่อมไม่ชนะเสนามารเหล่านั้นได้
 ผู้กล้าหาญมาชนะเสนามารได้แล้วย่อมได้ถึงความสุข บุคคลเหล่าใ
 มาผจญเสนามารสรรพกิเลสเสียด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ แล้ว ชนเหล่านั้น
 เรากล่าวว่า “วิเสนิกัตวา” ทำเสนามารให้ปราศไปแล้ว “อนิฉา”
 ชื่อว่าไม่มีทุกข์ เพราะมาละกิเลสก่อให้เกิดทุกข์ คือ วาระ ไทสะ
 โมะหะ แลโกหะ อุปนาหะ จนถึงมทะปมาทะ แลอกุสลาภิสังขาร
 เสียดสิ้นแล้ว เผาเสียด้วยเพลิง คือญาณแล้ว ชื่อว่า นิราสา ไม่มี
 ความอยาก เพราะตัดคติหาความปรารถนาที่ยานอยากเสียดสิ้นแล้ว
 ไม่เกิดไม่มีต่อไปได้ในสันดานอีกแล้ว นักปราชญ์ผู้ฉลาดทั้งหลาย
 ย่อมกล่าวบุคคลเห็นปานดังนั้น ด้วยบุคคลมาทำเสนามารให้ปราศไป

โศภัสยัญญาปารายณวรรค

ไม่มีทุกข์ความเข้าใจไม่มีความอยากความปรารถนาเช่นนั้นแล้วว่าเป็นมัน
เราผู้ตกตลกด้อมกล่าวขัญญัตถิ์จำแนก ทำให้ตนประกาศให้แจ้งชัด
ด้วยประการฉะนี้

ยักนั้นนัทมาณพปรารถนาจะละความสงสัยในวาทะของบุคคล
ผู้กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยทัญญูเป็นต้นเสียให้สิ้น จึงกล่าวคาถากวายนวล
ถามตามลำดับว่า “เยเกจิเม สมณพราหฺมณาเส ทัญญูสฺเตนายี
วทันติ สฺตฺธิ สลฺลพฺเตนายี วทันติ สฺตฺธิ อนนฺทรูปน วทันติ สฺตฺธิ”
สมณพราหฺมณทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวซึ่งความบริสุทธิ์
ด้วยความเห็นแลการฟังก็ดี กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยศีลแลวัตรก็ดี
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยมงคล มีรูปใช้อย่างเทียบก็ดี “กัจจิสฺส เต ภควา
ตํถึ ยุตฺตา จริณฺตา อตารุ ชาติญฺจ ชรีญฺจ มารีส” ข้าแต่
พระผู้ทรงพระภาคย์ผู้หลุดทุกข สมณพราหฺมณทั้งหลายนั้น ประกอบ
อยู่ประพฤติอยู่ในสัถกายทัญญูเห็นว่ากายของตนนั้นได้ข้ามชาติ
ชราไปไต่แลหรือ “ปจฺฉามิ กํ ภควา พฺริหิ เม กํ” ข้าแต่
พระผู้ทรงพระภาคย์ ข้าพระองค์ขอลามพระองค์จงแสดงความซื่อให้
แจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์เถิด

“อถัสสึ ตถาสฺตฺธิชอภาวํ ทิเปเนโต” ลำคับนั้นสมเด็จพระผู้ทรง
พระภาคย์ เมื่อจะทรงแสดงซึ่งไม่เป็นความบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยประพฤติ
อย่างนั้นจึงตรัสว่า “เยเกจิเม สมณพราหฺมณาเส” สมณพราหฺมณ
ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งนั้นมากกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเห็นแลการ
ฟังก็ดี มากกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยศีลแลวัตรแลมงคลมีรูปใช้อย่าง

นันทมาถวญหา

เกี่ยวกับ สมองพรหมณ์ทั้งหลายผู้ไปแล้วในทิฏฐิเหล่านั้นมา
 ประกอบอยู่ในสักกายทิฏฐิ เห็นความทน ความชอบแลลลทริธิดีว่า
 ภายของคนประพตติอยู่เกี่ยวข้องอยู่ เรากล่าวว่าชนทั้งหลายเหล่านั้น
 ไม่ข้ามชาติชราไปได้โดยแท้ “เฮอ นาคริฐติ สุตวา” เมื่อ
 นันทมาถพไตส์ตบิวาสมองพรหมณ์ทั้งหลายผู้ไปแล้วในทิฏฐิ ไม่ข้าม
 ชาติชราได้ก็ด้วยประการฉนี้แล้ว ก็บุคคลผู้ใดข้ามชาติชราได้ ปรารถนา
 จะใคร่ฟังใคร่รู้จักบุคคลผู้นั้นจึงกราบทูลถามว่า “เยเกจิเม สมอง
 พรหมณ์มาเส” สมองพรหมณ์ทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่งกล่าวอยู่ซึ่ง
 ความบริสุทธิ์ ด้วยการเห็นแลการฟังก็ดี ด้วยศีลแลด้วยตบก็ดี ด้วย
 มงคลมีรูปใช้้อย่างเกี่ยวกับดี พระองค์ตรัสว่าสมองพรหมณ์ที่ประสมชน
 กล่าวว่าเป็นมุนีเหล่านั้น ใช้ผู้ข้ามโอฆะห้วงอันกตสัถวาไปได้แล้ว
 “อถ โภ จรหิ เทวมนุสส์สโลเก อตาริ ชาติญฺหุ ชรญฺหุ มาริส”
 ข้าแต่พระองค์ผู้เฒ่าทุกชื่ ก็ที่นั่นใครเล่าในโลกทั้งเทวโลกมารโลก
 พรหมโลกหมุ่สัถวทั้งเทพตามนุษย์จะข้ามชาติชราไปได้ “ปุจฺฉามิ
 ทํ ภควา พรหิ เม คํ” ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคย์ ข้าพระองค์
 ขอถามพระองค์จงบอกจงแสดงจงแจแนกแยกเผย ทำให้มีเนื้อความนั้น
 ชัดเจนแก่ข้าพระองค์เถิด

“อถิสส์ ภควา โอฆตตีณฺณมุเชน ชาติชราตตีณฺณ ทัสส์เสนโต”
 ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์จะทรงแสดงซึ่งบุคคลผู้ข้ามชาติชรา
 ทั้งหลายได้ก็ด้วยมขอบายคือข้ามโอฆะทั้ง ๔ มีกามโอฆะเป็นต้น
 แก่นันทมาถพนัน จึงตรัสพระคาถาว่า “นาหิ สัพพะ สมอง-

โสฬสบัญญัติหาพยาวยนวรรค

พริหามณาเส ชาติชราย นิวุคาคิ พริมิ” ตกรนันทมาณพ เราผู้
 ตถาคคทาไถกัถว่าว่า สมณพราหมณทั้งหลายอันชาติชรายกปปีตริงริทไวั
 ไม้ออกไปพันชาติชราไถกัถหมกถังนี้ไม้ “เยสสิ ทิฏฐิว สกัม มกั วา
 สัลพิพทัง วายี ปหาย สัลพิพ” นรชนเหล่านันไคในโลกนละเสยไถ
 ชังฮารมณทคนเห็นแลวพงแลวคมลิมถุกตองแลว ละเสยชังคิลแล
 วัตรทังยวงแลวักติ “อเนกรบปี ปหาย สัลพิพ” ละเสยชังลทททังยวง
 อันเป็นโกตุหลมกคตต่าง ๆ มีใช้อย่างเดียวกันก็ “ตณ्हี ปริญญาย
 อนาคตา เย” นรชนเหล่านันไคมากำหนดริชังตณ्हททวยปริญญาทัง ๓
 เป็นผู้ไม้มีอาสวะแลว “เต เว นรา โขมคินันคาคิพริมิ” เราผู้
 ตถาคคตยอแมกัถว่าว่า นรชนเหล่านันช้ามโฆมะไถแลวโดยแท้

อธิบายความตามประสงค์พระองค์ศรีสสอนว่า ตกรนันทมาณพ
 นรชนทั้งหลายไคมาละเสยชังความบริสุทธิ์ทวยฮารมณ ทคนเห็นแลว
 พงแลวคมลิมถุกตองแลว ละความบริสุทธิ์ทวยคิลแลววัตรแล
 โกตุหลมกคตต่าง ๆ ในโลกมายันเทาเสยทำไห้สิ้นไปเสย ใไห้ถึง
 ชังความไม้มีไม้เป็นต่อไป กำหนดริชังตณ्हททัง ๖ ประการคือตณ्हทา
 ในรูป ตณ्हทาในเสยง ตณ्हทาในกลิน ตณ्हทาในรค ตณ्हทาในโฆฏ
 ฐัพพะ ตณ्हทาในอรรม มากำหนดริชังตณ्हททัง ๖ ทวยปริญญาทัง ๓
 คือ ญาตปริญญา ทิรณปริญญา ปทานปริญญา

ญาตปริญญาเป็นไฉน ความที่กำหนดริชังว่า อันนรูปตณ्हทา
 อันนสีททตณ्हทา อันนคันธตณ्हทา อันนรสตณ्हทา อันนโฆฏฐัพพะตณ्हทา
 อันนนิมมตณ्हทา ชื่อว่าญาตปริญญา กำหนดริชังตณ्हทาที่บุคคลจะพึงรู้หรือ
 ที่บุคคลรู้แลว

ทิวณปริญญาเป็นไฉน “เฮว ญาต กัถวา” ความที่ท่าคัถหา ให้เป็นของที่บุคคลจะพึงรู้ หรือให้เป็นของที่บุคคลรู้แล้วด้วยประการ ฉนั้นแล้วเลือกซึ่งพิจารณาคัถหานั้นโดยเป็นของไม่เที่ยง โดยเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยเป็นโรคเป็นสรเสียบแทงเป็นต้น ชื่อว่าทิวณปริญญา กำหนดรู้ด้วยเลือกซึ่งพิจารณา

ยหานปริญญาเป็นไฉน “เฮว ทิเรทวา” ความที่มาพิจารณา ด้วยประการฉนั้นแล้วละเสียบันเทาเสียบ ซึ่งคัถหาทำให้สิ้นไป ให้ถึง ซึ่งไม่มีไม่เป็นอย่างไป ชื่อว่ายหานปริญญา

จริงอยู่คำนี้พระผู้มีพระภาคย์ก็ได้ตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า “โย ภิกขเว ตัถหาหย ฉันทราโค” คุณภิกษุทั้งหลายฉันทราโค อันใดในคัถหาหมีอยู่ “ตํ ปรชถ” ท่านจงละฉันทราคนั้นเสียบเถิด เมื่อท่านมาละฉันทราโคในคัถหาเสียบได้ด้วยประการฉนั้นแล้ว คัถหา ก็จักเป็นอันท่านละเสียบแล้ว มีมูลรากอันตัดคั้นแล้ว ทำให้มีวัตรุ ที่ตั้งตั้งต้นตาล ทำให้ไม่มีไม่ให้เกิดต่อไปเป็นธรรมคา โดย พุทธภาสิตนิกัณยว่า เป็นยหานปริญญา “คัถหิ ปริญญา ย อนา— สวา เย” บุคคลเหล่าใดมากำหนดรู้ด้วยปริญญาทั้ง ๓ ด้วยประการ ฉนั้นแล้ว เป็นพระอรหันต์ชัณาสพลันอาสาละแล้ว ก็เสสเควของของ สันตาน ๔ ประการ คือ กามะความใคร่ความปรารถนา ๑ ภาวะความ เกิดความเปน ๑ ทิฏฐิความเห็นวิปริต ๑ อวิชชาความไม่รู้แจ้งชัด ๑ ที่เรียกรู้กันว่า กามาสละ ภาวาสละ ทิฏฐาสละ อวิชชาสละ อาสละ

โสฬสขัณฺฑปารายนวรรค

ทั้ง ๔ อันพระอรหันต์ทั้งหลายสละเสียได้ขาดแล้ว ตักมุลรากลั่น
 เสียสิ้นแล้ว มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา จึงเป็นขนิณาสวามี
 อาสวะสิ้นแล้ว นรชนผู้เป็นอรหันต์ขนิณาสพทั้งหลายนั้นแลเป็นผู้ข้าม
 โอฆะแล้ว โอฆะห้วงอันกัลป์ตัวให้จมอยู่ในสังสารวัฏทั้ง ๔ คือ
 กามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิวุโอฆะ อวิชชาโอฆะ พระอรหันต์ขนิณาสพ
 ทั้งหลายท่านข้ามเสียแล้ว ข้ามคลองสังสารทั้งปวงเสียแล้ว จึงเป็น
 โอฆนิคณณะข้ามห้วงได้แล้ว เราผู้ตกคตย่อมกล่าวข่อมแสดง
 บัญญัติแห่งสังขยประการณนี้

ความในอฏฐกถาว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ให้เทศนาขย
 ลงด้วยยอดสุด คือพระอรหันต์ด้วยประการณนี้แล้ว แม่เมอขย
 ธรรมเทศนา นั้นทมาณพชนชมต่อภาสติของพระผู้มีพระภาคย์ จึง
 กราบทูลพระคาถาประกาศความเลื่อมใสของตนว่า “เฮตานิ—
 ทามิ วโจ มหะสิโน” ทั้งนี้เป็นต้น ข้าพระองค์ชนชมขยนักขง
 ถ้อยคำธรรมเทศนาของพระองค์ผู้แสวงหาสละทิคะอันประเสริฐ
 “สูกิตติโก โคตม นุปลิกิ” ธรรมชาตินั้นไม่มีอุปธิ คือกิเลส
 แลขันธ์แลสังขาร พระโคตมเจ้ากล่าวดีแล้ว ธรรมชาติเป็นเครื่อง
 ละอุปธิ เป็นเครื่องเข้าไปสงบเป็นเครื่องละอุปธิ คืออมฤตยนิพพาน
 พระโคตมเจ้าแสดงแต่งตั้งจำแนก ทำให้เนือความอันตนประกาศ
 ให้แจ่มแจ้งดีแล้ว “เยสิถ ทิฏฐิวุ สุกิ มคิ วา” นรชน
 เหล่าใดมาละเสียขงอามณทยบุคคลเห็นแล้วฟังแล้ว คมลิมถกถอง
 แล้วก็ดี มาละเสียขงศีลแล้วตรทั้งปวงก็ดี แลกำหนดวิขงัตถหา

ทวขปริญญาทั้ง ๓ เป็นขณาสพสันฮาสะวะแล้ว ท่านผู้เป็นอรหันต์
ขณาสพสันฮาสะวะแล้วเหล่านั้น แม่ ถึงข้าพระองค์ก็ขอมกล่าววว่า
ท่านได้ขำมโอะวะไคแล้ว ขำมหวังสงสรวไปไคแล้ว

ในนิตเทสแลคัมภีร์อัญชูกถา แสคองอรรมภิสัมมยว เมอจย
เทศนาคัญญาพยากกรณลง นันทมาถพกขคิชยขวิวารพันหนึ่ง ขรรค
ฮาสะวกขัยพระอรหัตคผล ค่างในเอหิกอกของอุปสมบท ทรงสั่งขัญ
ขาทรจิวร นังประณมกรถวายนมัสการสมเด็จพระบรมโลกนาถ กรวย
ทูลประกาศให้เทพทามนุษย์ทรวบว่า พระผู้ทรงพระภาคย์เป็นพระ
บรมคาสคา ข้าพระองค์เป็นสววก ๆ สัตวอนขงมีฉนทโยคาธยาย
เป็นอันเคียวกันกับนันทมาถพ ก็ไคเกิดอรรมจักษุขรรคโลกุคตอรรม
เบองค้ำเพียงเสขภูมิ ตามสมคอรแก่อินทริยสามารด แลขพพ
นิตยของตน ๆ ฉสถานอรรมสวณะมณทลที่ฟังอรรมเทศนานันท
มาถวขัญญาพยากกรณาสิตนั ฉะว ก็ม่ทวขประการณั ๗

จบนันทมาถวขัญญาที่ ๗

โศภัสขัณฺฑาชาบายนวรรค.

๘ เหมกมาณวปัณฺฑา

—◆◆◆—
 นมัตถุ สุกตัสส

เย เม ปุฬฺเพ วยาถํสุ อิจฺจา ยัสฺมา เหมโก

หฺรึ โคตมสาสนา

อิจฺจาสิ อิติ ภวิสฺสตี

สัพฺพนตํ ตกฺกวตฺถมนํ

ตวญฺจ เม ธมฺมมกฺขาที

ยํ วิทิตฺวา สโต จํ

อิธ ทิฏฺฐุสฺสคฺคํ

ฉนฺนฺทราควินทนํ

เอตทญฺญา ย เย สตา

อุปสันตฺตา จ เต สทา

สัพฺพนตํ อิตทิตฺตีหิ

นาหิ ทตฺถ อภิรมํ

ตณฺหานิคฺขมาญฺญํ มุนิ

ตเว โลเก วิสฺตํติกํ

วิญฺญาเตสฺส ปิยฺรเปสฺส เหมก

นิพฺพานํ ปทมํจตุ

ทิฏฺฐุธมฺมาภินิพฺพตา

ติณฺณา โลเก วิสฺตํติกนฺตี

อนฺตนิ ๑ พระธรรมเทศนา มีลําคัยสี่เนองแห่งขัณฺฑามา
 บัณฑิตจะได้ วิสัชนาในเหมกมาณวปัณฺฑาคำรบ ๘ มีคาถาปัจฉาพยา
 กรณ ๔ คาถากิ่ง ประทับเป็นสิกขาธารณมุขอเทส คำเนรเนอความว่า
 เหมกมาณพแสดงความของหลังอันไม่เป็นที่ตั้งความยินดี ซึ่งได้มี
 แก่ตนถวาย ทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม กล่าวพระคาถาทั้งสาม
 ตามลําคัยว่า “เย เม ปุฬฺเพ วยาถํสุ หฺรึ โคตมสาสนา” ชน
 เหล่าใดเฉพาะจากสาสนาแห่งพระโคตมเจ้า ก่อนแต่สาสนาแห่ง

พระโคตม ได้พยากรณ์กล่าวแก่ข้าพระองค์แล้วในกาลก่อน
 อังกาลอดีตบ้างอนาคตบ้างว่า “อิเจ้าสิ อิติ ภิวิสัสติ” ไ้ไปเณมา
 แล้วกระนี้ ๆ ๆ จักเปณกระนี้ ๆ ๆ ต่อไปภยนำ “สัพพันตํ อิตทิตท”
 ข้อพยากรณ์ทั้งปวงนั้น ไม่ประจักษ์แก่ตน อังกาลที่ล่วงแล้ว อัง
 กาลภยนำที่ยังไม่มาถึง เปนแต่ซัดไปว่า ท่านไ้ว่ากระนี้ ๆ ๆ เท่านั้น
 “สัพพันตํ ตักกวทกณ” ข้อพยากรณ์ทั้งปวงนั้น ให้เจริญความ
 ตรึกเปณเครื่องชักนำให้ความตรึกเจริญยิ่ง ๆ ขนไปไม่มีที่สทไม่มีที่ข
 ที่สันนิฐฐาน “นาหํ ตักถ อภิรม” ข้าพระองค์ไม่อภิรมไม่ยินดียิ่งใน
 ข้อพยากรณ์นั้น ข้าพระองค์หารนรมในข้อพยากรณ์นั้นไม่ “ทวิญจ
 เม ธิมมมกขาหิ ตณ्हานิกขมาญญํ มุนิ” ข้าแต่พระมุนิบรมสุคตทรง
 พระปริชาขรรลุอมฤตยบถล่วงผู้รู้อื่น ๆ ไ้ เพราะพระสยมีญาณ
 อนันตวิสัย ทรงสติในธรรมของมุนิทั้งไ้รทวาร ตรีสวาจาวิงมี
 ประโยชน์ในกาลที่ก่อนพยากรณ์ ขอพระองค์จงทรงสอนธรรมที่เป็น
 อุบายเครื่องฆ่าตณหาออกเสียบจากสันดาน ไ้ปรคแก่ข้าพระองค์เด็ก
 ขอพระองค์จงตรัสแสดงธรรมเครื่องฆ่าตณหาเสียบโดยไม้เหลือ ไ้ปรค
 แก่ข้าพระองค์ให้ไ้สคัยโดยเปณเขมมคโคบาย แผลดจากพยากรณ์
 ที่ท่านเหล่านั้นไ้สอนมามากแต่ปางหลัง “ยํ วิทิตฺวา สโต จริ”
 ข้าพระองค์ไ้รู้แจ้งซึ่งธรรมโคเล้าด้วยขัณญุก่อนแล้ว เปณผู้รัก
 คำรงสติเทียวยอยู่ “ตเว โลเก วิสัสติก” จะพึงข้ามซึ่งของข่าน
 ไปในโลเกให้พันเสียบไ้ จะพึงข้ามตณหาเครื่องสตุ้งคินรนอันข่าน
 ไปในโลเกเสียบไ้

โศภัสบัญญัติหาปารายนวรรค

โดยอธิบายในคานานันว่า ชนเหล่าใดเหล่าใด คือท่าน
 พาวรีคณาจารย์ผู้ใหญ่แลท่านอื่น ๆ อาจารย์ของท่านพาวรีนั้นก็มาก
 อันปรากฏว่าเป็นผู้เฒ่าโดยวัยพรรษากาล แลดำรงนานไปใน
 บรรพชาเมื่อก่อน ๆ แต่สาสนาคำสั่งสอนของพระโคตมเจ้านั้นหลาย
 คณาจารย์นัก ไท้พยากรณ์ไต่บอกไต่แสดงไต่บัญญัติไต่ตั้งไว้ก่อน
 ไท้เบ้าทำเนกไต่กระทำให้คืน ไท้ประกาศซึ่งทิวฏฐิความเห็นของตน
 ซึ่งขัดความทนความควรของตน ซึ่งลัทธิข้อที่ลงใจคั่นใจของตน
 ซึ่งอธิบายความประสงค์ด้วยปรารถนาของตน อังกาลอดีตส่วนที่ล่วง
 แล้วว่าไต่ยินไต่ฟังมา ว่าไต่เป็นไต่มีมาแล้วอย่างนี้ ๆ บ้าง อังกาล
 อนาคตภายหน้าที่ยังไม่มาถึง ว่าไต่ยินไต่ฟังมาว่าจักเป็นจักมีต่อไป
 อย่างนี้ ๆ บ้าง “สัพพันตํ อิติหิตํ” ข้อซึ่งพยากรณ์นั้นหาประจักษ์
 แก่คนไม่ ข้าพระองค์หายินดีโดยเป็นแก่นสารไม่ หาเป็นคุณ
 นำผู้บำเพ็ญพรหมจรรย์ให้เกิดความอุ่งใจ แล้วประพฤติพรหมจรรย์
 ให้บริบูรณ์ไม่ เป็นแต่ซัดอ้างว่าท่านก่อน ๆ ไต่กล่าวมาอย่างนี้ ๆ
 เท่านั้น ข้อซึ่งพยากรณ์นั้นเป็นไปโดยอาการทั้ง ๗ ประการ คือ
 “อิติกิรา” ถือเอาตามเล่าลือว่าไต่ยิน ว่ากะนี้ ๆ นั้น ๑ “ปรัมีปฺรา”
 ฟังสืบ ๆ ต่อ ๆ มาแต่โดยโบราณว่ามีมาช้านานของเก่าไม่สูญไปเสีย
 คงจริงแน่ จึงสืบมาได้หลายอายุคน สืบมาได้หลายบ้านหลาย
 เมืองนักคั้งนี้ ๑ “ปิฏกสัมปทา” รัยจากตำรา ๆ มีในคัมภีร์ของ
 นักปราชญ์ผู้รู้เขียนจารึกไว้เก่าแก่แน่นอนอนเป็นความรู้ของท่าน
 สารพัตร์ผู้เขียนจารึกไว้ ท่านคงเลือกคงสอบแล้วควรเชื่อไต่เป็นแน่แล้ว

หม่อมมาฉวีขุหา

ก็ถือเอาตามคัมภีร์ตามตำราอัน เป็นบัญญัติสัมปทาร์ยแต่ตำรา ๓
 “ตักกเหตุ” อาศรัยความที่ตรึก ๆ นึก ๆ ขึ้นในใจ อนึ่งหรือ
 ถือเอาตามวิตกว่า ผู้ตักก็ลึทธิจะคนใจให้ตรึกไปแล้ว จึงนึกได้
 อย่างนี้ ๓ “นยเหตุ” อาศรัยกาลคาคคะเนสังเกตสิ่งหนึ่งสิ่งใดลง
 เป็นหลักผิด ๆ ซอย ๆ แล้วคิดต่อประจบประแจงเข้า ดังครอยเนอว้าง
 ข้ามแผ่นดินศิลาเป็นต้นแล้วก็ถือเอาตามคະเนนนี้ ๓ “อาการปรีวิตักโก”
 ตรึกนึกคำนึงท่วงท่าอาการแห่งสิ่งของแลการงาน ดังที่ฟ้าในชั้น
 แล้วก็คะเนว่าจักกระวาพจะมี อนึ่งถึงคเณไม่ยังแสงพระอาทิตย์
 ไปได้แล้วก็คะเนว่าเขาพระเมรุจะมีเป็นต้นนั้น แล้วถือเอาตามคำนึง
 อาการท่วงทั้นั้น ๓ “ทิวฐินิษฐานขันตี” ทนความเพ่งด้วยการ
 เห็นคือลงใจซอใจมานาน คุนใจเสียว่าอย่างนั้นเป็นจริง ถึงคน
 ในประเทศทั้งปวงเห็นว่าเครื่องประดับของตน ๆ งาม เสียภาษา
 ประเทศของตน ๆ เพราะฉะนั้นเป็นต้น แล้วถือเอาตามลงใจคุนใจ
 นั้น ๓ ข้อพยากรณ์นั้นเป็นไปโดยอาการเจ็ดสถานเหล่านี้ หาเป็นของ
 ที่ผู้พยากรณ์ได้รู้ ได้เห็นเองด้วยตนตรัสรู้เฉพาะหน้าไม่ หาเป็นของ
 ที่ท่านผู้พยากรณ์ได้รู้ ได้เห็นด้วยตนตรัสรู้ด้วยญาณอันพิเศษไม่ ไม่
 เป็นธรรมอันประจักษ์แก่ตนจริง เป็นแต่ “อิตฺติหิตฺ” อ่างเสียขัดเสีย
 ว่าท่านได้กล่าวมาไว้กระนั้น ๆ เท่านั้น “สัพพันตํ ตักกวัตถมนิ”
 ข้อพยากรณ์ทั้งปวงนั้น ให้ความตรึกเจริญขึ้นแก่ผู้ฟัง เมื่อผู้ฟังได้
 แล้วปรารถนาส่วนอดีต ก็ตรึกไปว่าข้อนั้นใครจริงเป็นอย่างนั้นได้ เป็น
 เพราะเหตุอะไร เมื่อได้เป็นนั้นเป็นอย่างไร ข้อนั้นควรจะเป็นอย่างนั้น

โศภิตขัณฺฑิกายาชาลยวรวรค

โฉนไม่เป็นอย่างนี้ มาเป็นอย่างนั้นไปเล้า ให้เจริญความตรึกซึนแก่
 ผู้ฟังโดยนัยเป็นคันคั้น หนึ่งผู้ฟังมาปรารภส่วนอนาคคภายในที่ถึง
 ไม่มาถึงแล้วตรึกไปว่า โฉนจักเป็นอย่างกล่าวว่านั้นได้ จะเป็น
 ดังกล่าวได้นั้นเพราะเหตุอะไร เมื่อจักเป็นดังกล่าวนั้นจักเป็นอย่างไร
 ควรจักเป็นอย่างนี้ โฉนจักไม่เป็นอย่างนี้ จักมาเป็นอย่างนั้นไปเล้า
 ให้เจริญความตรึกซึนแก่ผู้ฟังโดยนัยเป็นคันคั้น อีกนัยหนึ่งให้วิตก
 ที่เป็นอกุศลเจริญซึนแก่ผู้ฟัง เมื่อฟังแล้วก็ปรารภส่วนอดีตเป็นที่ตั้ง
 แห่งความกำหนดให้เจริญกามวิตก ครั้นปรารภส่วนอดีตเป็นที่ตั้ง
 แห่งความประทุษฐุร้าย ก็ให้เจริญพยายาทวิตกวิหิงสาวิตก ครั้นมา
 ปรารภส่วนอนาคคอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดแลความประทุษฐุร้าย
 ก็ให้เจริญกามวิตกพยายาทวิตกวิหิงสาวิตกเหมือนคันคั้น ข้อพยากรณ์
 อ่างอดีตอนาคคที่ท่านพยากรณ์ ๆ มาแก่ข้าพระองค์แต่ก่อน ๆ นั้นเป็น
 “อิตทิตทิต” ไม่ประจักษ์แก่ตนจริง ไม่มีที่สันนิฐฐาน กระทำจิตร
 ให้ผู้ชานเกิดความสงสัยไม่คักคินลงเป็นแน่ได้ แลให้เจริญความ
 ตรึกไปโดยมุขต่าง ๆ แลให้เจริญอกุศลวิตกโดยประการเป็นอันมาก
 ซึนแก่ผู้ฟังด้วยประการดังนี้ “นาหิ คัตถ อภิรม” ข้าพระองค์ไม่ยินดี
 ที่ขอพยากรณ์ที่ใดฟังแล้วนอกศาสนาพระโคคมนั้น ข้าพระองค์หาได้
 อัสสาสะความยินดีเค็วองอุ้นใจในคิลแลวัตรแลตะปะแลพรหมจรรย์
 เพราะด้วยพยากรณ์นั้นไม่ “คัณฺฐุ เม อิมมมิกขาหิ คัตถทานิค—
 ฉาญนุ มุณี” ข้าแต่พระโคคคมบรมคาสคามุณิฐุจริง ทรงนิง
 ในข้อถามซึ่งควรนิงไม่พยากรณ์ ทรงกล่าวแก่ ในข้อถามที่ควร

พยากรณ์ตามกาลสมัย ขอพระองค์จงกล่าวซึ่งธรรมที่ชอบเป็นเครื่อง
ฆ่าคัณหาคอกเสียจากสันดานได้ โปรดข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์
ได้รู้แจ้งซึ่งธรรมใดแต่พระองค์แล้ว จะพึงเป็นผู้รูกำวรงค์สติเทียบ
อยู่ กำวรงค์ในที่ตั้งแห่งสติประพฤติเป็นธรรมจริยาแล้ว จะพึงข้าม
คัณหาคอนชานไปในโลกทั้งปวงเสียได้

“อติสส ภควา อิมมิ อากัจฉินโต” เมื่อสมเด็จพระผู้
ทรงพระภาคย์อโมชนพจน์ จึงตรัสแสดงธรรมเครื่องฆ่าคัณหาคอก
เสียจากสันดานนั้นแก่หมอกมาณพ จึงตรัสพระคาถาว่า “อิธิ
ทัญญูสุตฺตมุตฺต วิญญูญาเตสุ ปิยฺยุเปสุ เหมก ฉนฺนทราวคินฺนทนนฺนิพ
พานิ ปทมัจจุตฺต” ทุกรเหมกะ บทคือนิพพาน ธรรมชาติอันบุคคล
พึงถึงคือนิพพาน เป็นเครื่องบันเทาเสียซึ่งฉนฺนทราวคินนทนนฺน
เห็นแล้วแลได้พึงแล้ว แลคมฺลิมถกตองแล้ว แล้ววิเศษแล้วณ
แลสิ่งทมฺรปแห่งของทวิกรเสียให้พินาสไป เป็นธรรมชาติอัน
ไม่เคลื่อนไหว เทียงไม่แปรปรวน ทุกรเหมกมาณพ ธรรมชาติอัน
บุคคลพึงถึงคือนิพพาน เป็นเครื่องบันเทาฉนฺนทราวคินนทนนฺน
ทั้ง ๖ แลสิ่งทมฺรปแห่งของทวิกรเสียให้พินาส เป็นธรรมชาติอัน
เทียงอันไม่เคลื่อนไหวไม่แปรปรวน พระองค์ตรัสซึ่งนิพพานเป็นเครื่อง
บันเทาฉนฺนทราวคินนทนนฺนทั้ง ๖ แลปิยฺยุเปเสียให้พินาส ว่าเป็นคัณห
นิคฆาณธรรมเครื่องฆ่าเครื่องกำจัดคัณหาคอกเสียจากสันดาน แลค
ฆารณทง ๖ ประการที่ตั้งแห่งฉนฺนทราวคินนทนนฺนโดย ๔ ส่วน ทัญญู ๑

โสฬสขัณฺหาปารายนวรรค

สุกฺ ๑ มุกฺ ๑ วิญญาตํ ๑ รูปํทํบุคคลไคเห็นแลแล้วแลเห็นอยู่แลจักเห็น
 ทัวยจักขุชื่อว่า ทิฏฐํ อารมณฺอันบุคคลเห็นเป็นส่วน ๑ เสียงํทํบุคคล
 ไคยินไคฟังแลแล้ว แลไคยินไคฟังอยู่ แลจักไคยินไคฟังไปทัวยโสท
 ๑ ชื่อว่า สุกฺ อารมณฺอันบุคคลไคยินไคฟัง ๑ กลิ่นแลรสแลโผฏฐัพพะ
 ทํบุคคลไคดมไคลิ้มไคถูกตองแลแล้ว แลคดมลิ้มถูกตองอยู่แลจักคดม
 จักลิ้มจักถูกตอง ทัวยทวารไตรคือฆานชีวหาแลกาย ชื่อว่า มุกฺ
 อารมณฺทํบุคคลรฺทัวย ๓ ทวารคือฆานชีวหากายเป็นส่วน ๑ อารมณฺ
 ทํบุคคลเฉพาะรฺวิเศษทัวยใจแลแล้ว รฺวิเศษอยู่ขัณฺนี้แลจักรฺวิเศษไป
 ชื่อว่า วิญญาตํ อารมณฺทํบุคคลรฺวิเศษเป็นส่วน ๑ อารมณฺทั้ง ๖
 ประการนี้แต่ละอย่าง ๆ เป็นอาธารวิสัย เกิดฉันทราคความกำหนัด
 ทัวยอำนาจแห่งฉันทะความพอใจความชอบใจมุ่งหวังปรารถนา แล
 ยัชรูป สิ่งสภาพมีรูปแห่งของทํสัทวาริกโครฺนั้น คืออายตนะภายใน ๖
 จักขุ โสท ฆานะ ชิวหา กาย มนะ อายตนะภายนอก ๖ คือรูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ วิญญาณ ๖ คือวิญญาณ
 อาศรัยจักขุ อาศรัยโสท อาศรัยฆานะ อาศรัยชิวหา อาศรัยกาย
 แลวิญญาณอาศรัยอวิญญิมโนธาตุ แลสัมผัส ๖ คือสัมผัสแห่งจักขุ
 โสท ฆานะ ชิวหา กาย แลสัมผัสแห่งใจ เวทนา ๖ ประการ
 ทํเกิดแต่สัมผัสทั้ง ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นนั้น สัณฺญาจําไคไว้
 ใน ๖ อารมณฺ คือ จํรูป จํเสียง จํกลิ่น จํรส จํโผฏฐัพพะ จํธรรม
 มารมณฺ แลสัณฺเจตนาความคิคว่านต่อจิตฺ ให้อยัคยาวใน ๖
 อารมณฺนั้น แลทัณฺหาความสํคังคักรน ความปรารถนาทธานใน ๖

อารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น วิตถุความคำวิตถุถึงอารมณ์ทั้ง ๒ อย่าง
 มีรูปเป็นต้นนั้น แลวิจยารอาการที่จิตระเหเข้าเคล้าพัวพันธตาม ๒ อารมณ์
 มีรูปเป็นต้น บรรจบเป็นวัตถุที่เกิดแห่งตัณหา ๒๐ ประการเหล่านี้
 เป็นขันธ์รูป สิ่งสภาพแห่งของที่สัตว์รักใคร่ “ทัญญู” สิ่งที่ได้เห็น
 “สัท” สิ่งที่ได้ยินได้ฟัง “มุต” สิ่งที่สัตว์ได้ดมได้ลิ้มได้ถูกต้อง
 “วิญญาต” สิ่งที่สัตว์วิเศษตัวบิทร แลขันธ์รูป คือ วัตถุที่เกิด
 แห่งตัณหา ๒๐ ประการนี้ เป็นอาหารวิสัยที่ลงเทียวไปที่ยึดแห่งฉันท
 ราค ฉันทะความชอบใจ ราคะ ความกำหนัด ประหนึ่งข้อมิตรไว้
 ให้วิการ ความชอบใจก็ กิ ความกำหนัดก็ กิ ความกำหนัดด้วย
 อำนาจความชอบใจนั้นก็ ก็เป็นฉันทราคทั้งสิ้น คือ “นันทิ” ความ
 เพลิน “ตัณหา” ความสท้งคืนรน “ลีเนห” ความรักใคร่
 “ปริพาท” ความร่อนรนกระวนกระวาย “มัจฉา” ความสยบ
 “อัชโฆसान” ความที่จิตระทบกระทั้ง ประหนึ่งกลืนเข้าไว้ เป็น
 ห้วงพักจิต ความเป็นโยคะประกอบยจิตไว้ในอารมณ์ตั้งเทียบไว้ ในเอก
 เป็นอุปาทานการเข้ายึดอารมณ์นั้น ถ้างลงในนิวรรธ ๕ นั้น เป็น
 กามฉันทนิวรรธ อันนั้นฉันทราค ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ ซึ่งได้เห็น
 ได้ยินได้ดมได้ลิ้มได้ถูกต้อง แลได้รู้วิเศษตัวบิทรแลขันธ์รูป คือ
 วัตถุที่เกิดแห่งตัณหา ๒๐ ประการนั้น นิพพานขท ขทคือนิพพาน
 ธรรมชาติอันสัตว์พึงถึงคือนิพพาน “ฉันทราควิโนทณ” เป็นเครื่อง
 บันเทาฉันทราคอารมณ์ถึงกล่าวแล้วนั้น ให้พินาศด้วยประการฉนี้

โสฬสขัณฑ์หาปารายนวรรค

ซึ่งว่า “นิพพานํ ปทมิจฺจติ” บทคือนิพพาน ธรรมชาติอันสํวทังถึงคือนิพพาน เป็นธรรมชาติอันไม่จุติไม่เคลื่อนนั้น คือเป็นธรรมชาติอันเที่ยง พันสภาพแห่งสังขตธรรม มีอันไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมตา บทคือนิพพาน เป็นที่บันเทาคันทราคในวิสัยอารมณ์ทั้งปวงเสียให้พินาศไค้ เป็นธรรมชาติอันไม่จุติไม่เคลื่อน มีอันไม่แปรปรวนเป็นธรรมตาทังนี้ ทวยประการฉนี้

เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ ทรงแสดงนิพพานยทว่า เป็นคณหานิคฆาฏณะเครื่องฆ่าคณหาออกเสียฉนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติเบื้องต้นแลอานิสงส์แห่งสังฆิกิริยาภิสมัย ทรสิฐุพระนิพพาน ทวยทำให้แจ้งประจักษ์แก่จิตจริง จึงทรสิฐุพระคาถาทักยว่า “เอต-
 ทัญญาย เย สทา ทิฏฐุริมีมาภินิพพุตา” อิตตกามกุกุบุตรการบุคคลเหล่าไร มารูทวดถึงพระนิพพานเป็นที่บันเทาคันทราคเสียให้พินาศนั้นแล้วคํารงคนในปฏิบัติอันสมควรแต่พระนิพพานนั้น เป็นผู้รภกมีสติมั่นไม่พินเพื่อน ไค้เห็นธรรมทวยญาณจักขุแล้วทักยเฉพาะหน้าแล้วทักยกิเลสนิพพาน “อุปสันตทา จ เท สทา” ก็แลเธอผู้อรหันต์คณาสพทังหลายนั้น เช่นผู้เข้าไปรยงยสงขทุกเมื่อ “คิณฺหาโลเก วิสัคฺคิก” ข้ามซึ่งคณหาอันช่านไปในโลกเสียไค้แล้ว ทวยคําลังโลกุคตรวณฺหาอันอกุม ถึงซึ่งขอกทักขิโณยบุคคลอนตครบุณฺเขตวรของสัทวโลก เพราะคณฺสมาคมคคือเงโตวิมุติซึ่งเป็นอกุปป์ชรรมไม่รูคํารวิชั้น

เนื้อความพิศดารในคานานี้ว่า คุกรหมอกมาดพ อดัดกาม
 กุลยตการกบุคคลเหล่าใด ใ้รู้ทั่วถึงซึ่งนิพพานขทเครื่องฆ่าคณหา
 ออกเสียบจากสันตทานใ้ันค้วอน โพิญาณ ใ้สำเร็จโดยกำลัง
 ศรัทธาแลเลื่อมใสลงความสนธิฐานว่า “สัพพสัขารสมโ” ธรรม
 คือนิพพานัน เป็นที่ร้างบัสงขแห่งสังขารนามรูปทั้งปวง “สัพ-
 พุทธิปฏินิสัสคโค” เป็นที่สลละคนเสียบซึ่งอุปธิคือขันธแลกิเลสแล
 อภิสัขารทั้งปวง “ตณหักขโย” เป็นที่สิ้นแห่งคณหาทั้ง ๓ คือ
 กามคณหา ภวคณหา วิภวคณหา โดยไม่เหลือใ้ในสันตทาน
 “วิราโค” เป็นที่สยายคลายกิเลสเครื่องย้อมจิตรใ้ปราศไป
 ไม่ย้อมจิตรใ้วิการใ้ค้วประการโคประการหนึ่งเลย “นิโรโค”
 เป็นที่คยสนิทแห่งกิเลส อันกนจิตรใ้แปรผันไปต่าง ๆ “นิพพานัน”
 เป็นที่คยแห่งเพลิงกิเลสแลเพลิงทกข์ สงบสนิทค้วประการทั้งปวง
 “อิจเจว อัญญา” ครันรู้เห็นซึ่งนิพพานขทนั้นโดยนัยเป็นต้นฉนั้น
 แลแล้ว เกิดกตคตุมยตาฉนิตะอันกล้าหาญ หวังจะกระทำใ้แจ้ง
 นิพพานขทนั้นโดยประกัยจริง คำเนียรนัยเอกายนมรรค มรรคา
 เครื่องไปอันเอกคือสติฐานภาวนาทั้ง ๘ พิจารณากายแลเวทนา
 แลจิตรแลธรรมที่เป็นกุศลอกศลเป็นอารมณ์ ตามสมควรแก่กัม
 มฐานานินิเวส มีความเพียรบันเทาเกียรันแลกิเลสใ้ย่อยไป
 มีใ้ย่อย่อน มีสติสัมปชัญญะระลิกอยู่ไม่พันเพื่อนแลไม่หลง
 นำอภิชณาแลโทมนัสในโลกเสียบใ้พินาศ อยู่ค้วไม่ประมาท หมัน

โสฬสบัญญัติหาปารายนวรรค

ข้าพเจ้ายเพียรสติปัญญาญาณภาวนาเอกายนวรรคนั้น “ทิฏฐิวัณฺณมา” ได้เห็น
 ธรรมคืออุปาทานักขันธนามรูปสังขาร ส่วนอุปาทิถที่มีใจครองแล
 อนุปาทิถที่ไม่มีใจครองทั้งปวง โดยสามัญลักษณะทั้งสามคือธรรม
 ไม่เที่ยง ย่อมยังเกิดแลเสื่อมสิ้นแปรผันยักย้ายเอนอย่างอื่น ๆ ไป
 แลเป็นทุกข์เพราะความยัง เกิดขึ้นแลเสื่อมสิ้นหากเขี่ยคเขี่ยนบีบคั้น
 แลเป็นอนัตตาใช้ตัวตนไม่มีแก่นสาร ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งความ
 ปรารถนาแลบังคับบัญชาของผู้ใด ไม่มีใครเป็นใหญ่ครอบครองข้องกัน
 เห็นอุปาทิถอนุปาทิถสังขารโดย ๓ สามัญญลักษณะฉนี้แล้ว ก็ขึ้นเท
 าคาหะความยึดมั่นด้วยคัตถหามานะทิฏฐิเสียให้เสื่อม มารูมาเห็นด้วย
 ปัญญาชอบตามความเป็นจริงอย่างไรว่า “เนตํ มม” นั้นใช้
 ของ ๆ เรา “เนโสหฺมัสมี” นั้นใช้ตัวเรา “น เม โส อิตฺตา”
 นั้นใช้อาตมัตว์ตนแก่นสารของเราดังนี้ เจริญวิปัสณาให้แก่กล้าเกิด
 นิพพิทาความเห็นอ่อนหน่ายในสังขาร ครั้นได้เห็นธรรมคือสังขารโดย
 ไตรลักษณะบรรลุตลอดถึงนิพพิทาญาณฉนี้แล้ว ก็เห็นธรรมคืออริย
 สัจ ๔ ด้วยญาณจักขุโลกุตตรปัญญาหยั่งรู้ทุกข์สมุทัยนิโรธมรรคแจ้ง
 ประจักษ์เป็นธรรมจักขุ “สัมมาทิฏฐิ” ละกิเลสตัณญาชนธรรมตาม
 กำลังพระอริยมรรคนั้น ๆ โดยลำดับ จนบรรลุอรหัตตมรรคโลกุตตร
 กุศลที่ ๔ แลสรรพอาสวะกองกิเลส กระทำให้แจ้งพระอรหัตตผล
 โลกุตตรวิบากที่ ๔ เป็นอเสขมุนีชีวนาสพ เกิดญาณหยั่งรู้วิเศษ
 ว่าจิตพ้นวิเศษแล้วดังนี้ แล้วมาหยั่งรู้ด้วยญาณอันพิเศษว่าสิ้นชาติ
 อยู่จบพรหมจรรย์เสร็จกิจที่จำจะต้องทำแล้ว ก็อันอีกคือความเป็น

อย่างนี้มีได้มี เมื่อได้เห็นธรรมคืออริยสัจ ๔ ด้วยปฏิเวธภาสิตมัย
 อริยมัคคญาณ ละอาสวะที่ของสันดานเสียได้สิ้นฉนั้นแล้ว “อภี-
 นิพพุตา” เป็นผู้ค้ำเอภาะ แล้วครอบงำเครื่องร้อยคือกิเลสเสียได้สิ้น
 ให้เพลิงกิเลสดับสนิทได้แล้ว “เอตทัตถัญญา ยะ สทา ทิฏฐู-
 รัมมาภินิพพุตา” อุตคคากามกุกุยตรการกบคคคเหล่าใด มาหยั่ง
 ฐนิพพานขทนั้นแจ้งชัดด้วยโลกิยปัญญาก่อนแล้ว มาทำรงสติเจริญ
 สติขัญฐาน ๔ เป็นเอกายนมรรค แล้วได้เห็นธรรมด้วยวิษุสนาแลโล
 กุตตรปัญญา คับเพลิงกิเลสเสียให้สิ้นด้วยประการฉนั้นแล้ว “อุป-
 สันต่า จ เตะ สทา” เธอผู้อรหันต์ชัฒาสพอเสขมนี้เหล่านั้น ท่าน
 สงขรยัเสมอทุกเมื่อเป็นนิกาลแล้ว “คิณณา โลเก วิสัคคิก”
 แลข้ามคัฒหาอันช่านไปในโลกเสียได้แล้ว ด้วยอหัตคผลวิมคิเป็น
 ที่สุคแห่งสามัญคุณ สิ้นความตรึกแลวิตกเพราะวาทะถ้อยคำของ
 สมณะต่าง ๆ มีจิตทำรงมันไม่จุลาจลเพราะโลกธรรมอันใดอันหนึ่ง
 แล้วถึงซึ่งเป็นทักขิโฆยบุคคล อนุคตรบุญเขตรของสัคคโลก เพราะ
 มาฆ่าคัฒหาออกเสียได้จากสันดานเป็นอนชปาทนิโรคด้วยประการฉนั้น
 “เอวิ ภควา เทเสสิ” สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคัย ทรง
 แสคงแม่ ซึ่งพระสุคต เหมกปัญญาพยากรณภาสิตนี้ ด้วยนิกฎยกค
 พระอหัตคผลขลงด้วยประการฉนั้น

ในนิทเทศแลคัมภีร์อัญญูกถาแสดงไว้ว่า เมื่อขยเทศนابخัญญา
 พยากรณลง เหมกมาณพคักษิยขับริวารพันหนึ่ง บรรลุดุอาสวัคขัย
 พระอหัตคผล แล้วทำรงในเอหิภิกขอุปสมบท ทรงตั้งขัญญาคต

โศฬัสปัญหาปารายนวรรค

จิ๋ว นิ่งประณมกรถวายนมัสการสมเด็จพระบรมโลกนาถ ประกาศ
 ให้เทพยตามนุษย์ทราบว่า พระผู้มีพระภาคย์เป็นพระศาสดา ข้า
 พระองค์เป็นสาวก ๆ ๆ สัตว์อันที่มีฉันทโยคาธิบายเป็นหนึ่งกับพระ
 เหมกะนั้น ก็ได้เกิดขรรวมจักขุขรรลุโลกุตตรธรรมเบื้องต่ำเพียงเสข
 ภูมิตามสมควร แก่อินทรีย์สามารถแลบุรพาธิการแห่งตนณสถาน
 ขรรวมส่วนระมณฑลที่พึงขรรวมเทศนา เหมกปัญหาพยากรรณพุทธ
 ภาสิตันนี้ เหว่ก็มีควยประการฉนี้ ฯ

จบเหมกมาถวขปัญหาคี ๘

